

ОГЛЯД ІСНУЮЧИХ ПІДХОДІВ ДО ОЦІНКИ РІВНЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Коваль Олександр Пилипович,

доктор економічних наук, старший науковий співробітник

У сучасній науці досі немає єдиної критеріальної основи для вимірювання соціальної безпеки. Почасти це пояснюється тим, що переважна більшість дослідників вивчають не явище в цілому, а його окремі частини. До того ж виділення критеріїв (а отже, й набір індикаторів) для оцінки соціальної безпеки прямо залежить від авторського трактування її сутності.

Наразі відсутня система індикаторів, які могли б використовуватися для адекватної та ефективної оцінки рівня соціальної безпеки як у традиційному, так і в альтернативному розумінні цього терміна, тоді як потреба в них є очевидною та безперечною з огляду на забезпечення сталого розвитку вітчизняного суспільства.

Ключові слова: соціальна безпека, соціальні загрози, індекси, індикатори.

Koval Oleksandr

REVIEW OF EXISTING APPROACHES FOR EVALUATION OF SOCIAL SECURITY

In modern science, the single criteria base to measure social security still does not exist. This is partly due to the fact that the vast majority of researchers study the phenomenon not as a whole, but only its individual parts. Moreover, the selection criterion (and, therefore, a set of indicators) to assess social security depends on the author's interpretation of the essence.

Currently there is no system of indicators that could be used for adequate and effective assessment of the level of social security both in traditional and in alternative sense of the term, while the need for them is obvious and uncontroversial in view of the sustainable development of the national society.

Keywords: social security, social threats, indices, indicators.

Соціальна безпека є однією з актуальних проблем розвитку сучасного суспільства, позаяк від її стану залежить цілісність і стабільність функціонування та розвитку соціуму в цілому, забезпечення захисту життєво важливих інтересів його членів. Це якість соціальних відносин, що характеризується наданням будь-якому члену можливості реалізувати свій внутрішній потенціал, перебуваючи поза загрозою економічної, соціальної та фізичної деградації, навіть при зниженні рівня і якості життя.

Сучасна вітчизняна економічна наука не має в своєму розпорядженні необхідного методологічного апарату й інформаційних технологій для ре-

гулярного відстеження стану соціальної безпеки як окремих регіонів, так і в суспільства в цілому. Проте об'єктивна оцінка соціальної безпеки країни має велике значення для сталого розвитку, а, отже, потребує відповідного інструментарію.

Методика оцінки рівня соціальної безпеки викладена у нормативному документі Мінекономрозвитку [1]. Альтернативні системи індикаторів запропоновано Ю. Харазішвілі та Є. Дронь [2]. Аналогічній проблематиці присвячено доробок Л. Ільчука [3]. Соціальним індикаторам як інструментам визначення рівня економічної безпеки в соціальній сфері присвячено праці Т. Поснової [4]. Формалізувати оцін-

ку економічної безпеки соціально-економічних систем запропонувала І. Яремко [5].

Метою статті є інвентаризація наявного інструментарію та авторських підходів до оцінки рівня соціальної безпеки.

Термін «соціальна безпека» в розумінні дослідників зазвичай має два трактування: традиційне (відсутність загроз для соціуму) та альтернативне (відсутність загроз з боку соціуму).

Під соціальною безпекою у традиційному розумінні (соціальна безпека для соціуму) для цілей цієї статті будемо мати на увазі відсутність загроз здоров'ю та життю людини. Такий підхід можна умовно вважати традиційним, тому дослідників цього напрямку також умовно позначимо як «традиційників».

Під соціальною безпекою в альтернативному розумінні (соціальна безпека з боку соціуму) будемо мати на увазі відсутність загроз національній безпеці з боку власних громадян. Дослідників цього напрямку умовно позначимо як «альтернативників». (Детальніше обґрунтування цих визначень див. у статті Ковалю О. П. «Семантика та сутність терміну «соціальна безпека», Стратегічні пріоритети, № 2, 2016).

Складність підбору і вимірювання об'єктивних показників соціальної безпеки визначається такими особливостями:

- специфікою предмета дослідження, що має тривірневу ієрархічну структуру (особа, соціальна група, суспільство в цілому);
- певними складнощами формалізованого опису соціально-економічних процесів, що відбуваються в суспільстві;
- складністю отримання достовірної вихідної інформації;
- труднощами виміру окремих показників, що мають комплексний, узагальнений характер.

Згідно з методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [1], інтегральний індекс економічної безпеки складається з 9 середньозважених субіндексів (складових економічної безпеки), одним з яких є субіндекс соціальної безпеки, який містить 15 індикаторів. У контексті цього дослідження розіб'ємо їх на чотири групи під умовними назвами «індикатори соціальної безпеки», «індикатори якості життя», «індикатори гуманітарної безпеки» та «інші індикатори».

1. Індикатори соціальної безпеки:

1.1. відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу;

1.2. відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність;

1.3. чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті, *осіб на 100 тис. осіб населення*;

1.4. чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті, *осіб на 100 тис. осіб населення*;

1.5. обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я, *відсотків ВВП*.

1.6. рівень злочинності, *кількість злочинів на 100 тис. осіб населення*.

Наведені шість індикаторів, на перший погляд, у контексті цього дослідження з деякими обмовками можна віднести до індикаторів власне соціальної безпеки в традиційному розумінні, залишивши за дужками їх інформативність, тобто можливість практичного використання. Нижче ми повернемося до їх аналізу більш детально.

2. Індикатори якості життя:

2.1. частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць, нижчими 75 відсотків медіанного рівня загальних доходів;

2.2. співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів);

2.3. частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств;

2.4. відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні;

2.5. відношення середньої вартості 1 кв. метра загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати.

На нашу думку, цю групу з п'яти індикаторів навряд чи можна віднести до індикаторів соціальної безпеки чи то в традиційному, чи то в альтернативному сенсі. Перші два з них характеризують не загальний рівень життя населення, а ступінь майнового розшарування суспільства. Само по собі майнове розшарування має місце в будь-якому суспільстві, і його не можна однозначно охарактеризувати як позитивне чи негативне явище. Спеціалісти дослідили взаємозв'язок між економічною нерівністю в суспільстві та

соціально-економічними показниками в країні в цілому. З'ясувалося, що нормальна нерівність проявляє себе як позитивний фактор, а надмірна — як негативний. Зниження надмірної нерівності на 0,01 процентного пункту підвищує темп економічного зростання на 1,87 процентного пункту, а темп зростання обсягу інвестицій — у середньому на 3,6—3,8 процентного пункту [6]. Але в контексті соціальної безпеки нас має цікавити не майнове розшарування суспільства, а добробут найнезаможніших верств населення.

Індикатор 2.3. (частка витрат на харчування) є доволі цікавим та інформативним показником, але все ж таки не висвітлює ступінь загрози для життя та здоров'я людини, тобто соціальної безпеки ані в традиційному, ані в альтернативному розумінні.

Індикатор 2.4 (співвідношення заробітної плати в Україні та ЄС) взагалі є виключно індикативним, оскільки не враховує паритету купівельної спроможності.

Насамкінець індикатор 2.5 (вартість житла порівняно із заробітною платою) також не можна відносити до індикаторів соціальної безпеки, оскільки він не характеризує кількості повністю безпритульних у суспільстві, для яких існує реальна загроза здоров'ю та життю.

Загалом ця вельми цікава група індикаторів характеризує не соціальну безпеку в будь-якому із сенсів, а, швидше, загальну якість життя українців. Світовий досвід та концептуальні підходи до вимірювання цього показника наведено у доповіді Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України [7].

3. Індикатори гуманітарної безпеки:

3.1. обсяг видатків зведеного бюджету на освіту;

3.2. загальна чисельність учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів, *відсотків до загальної чисельності постійного населення у віці 6 – 17 років.*

На нашу думку, цю пару індикаторів можна з повним правом віднести до гуманітарної безпеки, оскільки вони прямо не пов'язані не тільки зі здоров'ям та життям людини, але й з рівнем добробуту. Хоча загалом у сучасному індустріальному світі наявність чи відсутність освіти може певним чином вплинути на життєвий шлях людини, прямий зв'язок, принаймні, у сучасній Україні, відсутній. Тобто, стверджувати,

що освіта є чинником соціальної безпеки, буде явним перебільшенням як із традиційної, так і з альтернативної точки зору.

4. Інші індикатори:

4.1. сума несплаченої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітного року;

4.2. рівень зайнятості населення у віці 15 – 70 років, *відсотків населення відповідної вікової групи.*

Ця пара індикаторів взагалі випадає із загально-го контексту з кількох причин. Сума несплаченої заробітної плати без додаткових уточнень може свідчити про що завгодно або взагалі не свідчити ні про що. Необхідна додаткова інформація про структуру підприємств (економічно активні, неактивні, в стадії санації, ліквідації), платіжний календар тощо.

Рівень зайнятості є важливим та загально-визначним показником стану здоров'я національної економіки. Проте його вплив на соціальну безпеку в будь-якому трактуванні неможливо оцінити без аналізу стану соціального страхування (зокрема, від безробіття) та соціальної допомоги у країні в цілому.

Отже, ця пара індикаторів також непридатна для визначення рівня економічної безпеки з обох точок зору.

Тепер повернімося до аналізу індикаторів першої групи, яку ми умовно назвали індикаторами соціальної безпеки. Перші два індикатори (відношення заробітної плати та пенсії до прожиткового мінімуму) загалом характеризують рівень доходів населення. Це досить важливі загальноприйняті індикатори, але їх придатність для визначення ступеня соціальної безпеки в традиційному розумінні під певним сумнівом з таких причин. Насамперед, більш інформативним є не середньоарифметичний, а медіанний показник, який хоч якось віддзеркалює структуру майнової стратифікації населення. По-друге, якщо виходити з того, що соціальна безпека пов'язана зі здоров'ям та життям людини, дослідника насамперед має цікавити частка людей, що отримують доходи нижчі, ніж прожитковий мінімум. Зрозуміло, за умови, що прожитковий мінімум є реальним, тобто реально віддзеркалює можливості людини задовольняти мінімальні життєві потреби.

Натомість для «альтернативників» ці індикатори є досить прийнятними, позаяк загалом низький рівень життя може призвести до протестів, заворушень тощо.

Наступні два індикатори є неприйнятними як для «традиційників», так і для «альтернативників». Жодним чином не применшуючи небезпеки туберкульозу та ВІЛ-СНІД для здоров'я людини, все ж таки зазначимо, що не вони є найбільш розповсюдженою причиною захворювань та смерті людей. У цьому контексті сумнівну пальму першості в Україні надійно утримують серцево-судинні та онкологічні захворювання. Туберкульоз посідає лише шосте місце [8].

П'ятий індикатор (обсяг видатків на медицину) також є неприйнятним для обох категорій дослідників, оскільки для людей важливим є не обсяг фінансування, а ефективність використання фінансів для охорони здоров'я.

Насамкінець, останній, шостий індикатор може задовольнити «альтернативників», оскільки загальний рівень злочинності може стати причиною конфліктів у державі. Втім, для «традиційників» його ефективність сумнівна, оскільки індикатор узагальнює всі види злочинів, в тому числі фінансові, посадові, шахрайство тощо, тобто такі, що, як правило, не несуть в собі загрози здоров'ю та життю людини.

Узагальнену придатність індикаторів соціальної безпеки згідно з нормативним документом наведено у таблиці.

Як видно з таблиці, з усієї множини індикаторів, затверджених Мінекономрозвитку, лише три придатні для реального обчислення рівня соціальної безпеки в альтернативному розумінні і лише один (і то умовно) в традиційному. Великою мірою це може бути пов'язане з нечітким розумінням сутності соціальної безпеки, оскільки Мінекономрозвитку визначає її як «стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни».

На нашу думку, гідний, якісний рівень життя є значною мірою розмитою, невизначеною та суб'єктивною категорією, тобто такою, що не придатна для практичного використання в дер-

жавному управлінні. Але інтереси українського суспільства потребують саме максимально транспарентної оцінки явища з метою прийняття конкретних управлінських рішень у сфері соціальної політики, оскільки сильна соціальна політика формує передумови для соціальної стабільності.

Наразі систем індикаторів соціальної безпеки, альтернативних викладених у методиці Мінекономрозвитку, небагато, однак вони є. Так, Ю. Харазішвілі та Є. Дронь пропонують такий набір [2]:

- рівень використання праці (відношення оптимального попиту на працю до її пропозиції);
- рівень оплати праці у випуску;
- рівень тіньової заробітної плати до офіційної;
- рівень тіньової зайнятості до загальної зайнятості;
- рівень видатків на освіту до ВВП;
- рівень видатків на охорону здоров'я до ВВП;
- відношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму;
- питома вага заробітної плати у структурі доходів населення;
- рівень пенсійних видатків до ВВП;
- рівень дефіциту ПФ до ВВП.

При цьому автори виходять з власного трактування соціальної безпеки як «стану соціальної сфери, при якому забезпечується високий і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз». Характерно, що Ю. Харазішвілі та Є. Дронь, так само, як і Мінекономрозвитку, вважають головним критерієм рівень життя населення. За такого трактування соціальної безпеки запропонована система індикаторів відповідає своєму призначенню, тобто дійсно віддзеркалює рівень життя населення.

Інший дослідник, Л. Ільчук, трактує соціальну безпеку як «стан захищеності соціальних інтересів і соціальних потреб особи, суспільства, держави від впливу на них внутрішніх і зовнішніх загроз в межах визначених граничних (порогових чи критичних) значень, які можуть становити загрозу національній безпеці країни» [3]. Відповідно, він пропонує власний набір з 19 індикаторів, згрупованих у п'ять блоків: соціально-трудова відносина, демографічний, соціальне розшарування, соціальний захист, безпека життя. Їх окремий аналіз приведе нас до тих самих висновків.

Таблиця. Придатність офіційних індикаторів для визначення рівня соціальної безпеки у традиційному та альтернативному розумінні

Умовна група індикаторів	Індикатор	Придатність для оцінки рівня соціальної безпеки	
		традиційне розуміння	альтернативне розуміння
соціальної безпеки	відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу	ні	так
	відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність	ні	так
	чисельність ВІЛ-інфікованих осіб з діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення	ні	ні
	чисельність хворих на активний туберкульоз із діагнозом, що встановлений уперше в житті, осіб на 100 тис. осіб населення	ні	ні
	обсяг видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я	ні	ні
	рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. осіб населення)	так / ні	так
якості життя	частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 відсотків медіанного рівня загальних доходів	ні	ні
	співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів)	ні	ні
	частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств	ні	ні
	відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні	ні	ні
	відношення середньої вартості 1 кв. метра загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати	ні	ні
гуманітарної безпеки	обсяг видатків зведеного бюджету на освіту	ні	ні
	загальна чисельність учнів денних загальноосвітніх навчальних закладів, відсотків до загальної чисельності постійного населення у віці 6 – 17 років	ні	ні
інші	сума невиплаченої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітного року	ні	ні
	рівень зайнятості населення у віці 15 – 70 років, відсотків населення відповідної вікової групи	ні	ні

Таким чином, доходимо загального висновку, що набір індикаторів соціальної безпеки залежить головним чином від авторського її (соціальної безпеки) трактування. До того ж автори, як правило, не обтяжують себе обґрунтуванням вибору того чи іншого індикатора, обмежуючись лише констатацією факту.

На нашу думку, це вкрай вагомий нюанс у вітчизняній теорії та практиці дослідження соціальної безпеки. Адже від її стану залежить цілісність та стійкість функціонування та розвитку соціуму загалом, забезпечення захисту життєво важливих інтересів його членів. Це якість соціальних відносин, що характеризується надан-

ням будь-якому члену суспільства можливості реалізувати свій внутрішній потенціал, перебуваючи поза загрозою соціальної та фізичної деградації, навіть при зниженні рівня і якості життя.

Висновки

1. Набір індикаторів соціальної безпеки здебільшого залежить від авторського трактування її сутності.

2. Наразі відсутня система індикаторів, які могли б використовуватися для адекватної та

ефективної оцінки рівня соціальної безпеки як у традиційному, так і в альтернативному розумінні цього терміна, тоді як потреба в них є оче-

видною та безперечною з огляду на необхідність забезпечення сталого розвитку вітчизняного суспільства.

Список використаних джерел

1. *Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ligazakon.net>
2. *Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі; аналіт. доп./ Ю.М. Харазішвілі, Є.В. Дронь.* – К. : НІСД, 2014. – 117 с.
3. *Методологія розрахунків показників соціальної безпеки* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ipzn.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/Methodologiya-rozrahunkiv-sotsialnoyi-bezpeky.pdf>
4. *Поснова Т.* Соціальні індикатори як інструменти визначення рівня економічної безпеки в соціальній сфері [Електронний ресурс]. / Т. Поснова. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npdfi_2011_2_16.pdf
5. *Яремко І.* Формалізація оцінки економічної безпеки соціально-економічних систем: концептуальні засади і підходи [Електронний ресурс]. / І. Яремко. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/23255/1/41-276-280.pdf>
6. *Во всем виновато избыточное неравенство* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nkj.ru/archive/articles/12728/>
7. *Вимірювання якості життя в Україні: аналіт. доп.* [Електронний ресурс]. / Е.М. Лібанова, О.М. Гладун, Л.С. Лісогор та ін. – К.: 2013. – Режим доступу : http://www.idss.org.ua/monografii/UNDP_QoL_2013_ukr.pdf
8. *Здоровье нации: от чего умирают украинцы* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/zhizn/zdorove-nacii-ot-chego-umirayut-ukraincy-296365.html>

Referenses

1. *Metodychni rekomendatsii shchodo rozrahunku rivnya ekonomichnoi bezpeky Ukrainy, zatverdzeni nakazom Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy vid 29.10.2013 № 1277* [Guidelines for the calculation of the economic security of Ukraine, approved by Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine dd. October 29, 2013 №1277]. Retrieved from <https://ligazakon.net> [in Ukrainian]
2. *Kharazishvili, Yu.M., & Dron, Ye.V. (2014). Prohnozuvannya indykatoriv, porogovyh znachen ta rivnya ekonomichnoi bezpeky Ukrainy u serednostrokovii perspektyvi.* [Forecast of the indicators, threshold requirements and economic security of Ukraine from the medium term perspective; analytical report]. – K. : NISD [in Ukrainian].
3. *Metodolohiya rozrahunkiv pokaznykiv socialnoyi bezpeky.* [The methodology of calculation of social security indicators.] Retrieved from <http://ipzn.org.ua/wp-content/uploads/2015/07/Methodologiya-rozrahunkiv-sotsialnoyi-bezpeky.pdf> [in Ukrainian]
4. *Posnova T. (n.d.) Socialni indykatory yak instrumenty vyznachennya rivnya ekonomichnoyi bezpeky v socialnii sferi.* [Social Indicators as tools to determine the level of economic security in the social sphere]. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npdfi_2011_2_16.pdf [in Ukrainian].
5. *Yaremko I. Formalizacia otsinky ekonomichnoi bezpeky socialno-ekonomichnyh system: konceptualni zasady i pidkhody* [The formalization of economic security assessment of socio-economic systems: conceptual framework and approaches]. Retrieved from <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/23255/1/41-276-280.pdf> [in Ukrainian].
6. *Vo vsem vinovato izbytochnoe neravenstvo.* [An excessive inequality has to be blamed for everything] Retrieved from <http://www.nkj.ru/archive/articles/12728/> [in Ukrainian].
7. *Libanova, E.M., Hladun O.M., Lisohor L.S. et al. (2013) Vymiryuvannya yakosti zhyttya v Ukraini. Analitychna dopovid.* [Measurement of Ukraine's quality of life; analytical report]. Retrieved from http://www.idss.org.ua/monografii/UNDP_QoL_2013_ukr.pdf [in Ukrainian]
8. *Zdorovyie nacii: ot cheho umirayut ukraincy.* [Health of the Nation: what causes death of Ukrainians]. Retrieved from <http://glavred.info/zhizn/zdorove-nacii-ot-chego-umirayut-ukraincy-296365.html> [in Russian].